

KAI KURIOS POVILŲ VIŠINSKIO PUBLICISTINIŲ RAŠTŲ RAŠYBOS IR KALBOS YPATYBĖS

Bronius Maskuliūnas

Šiaulių universitetas

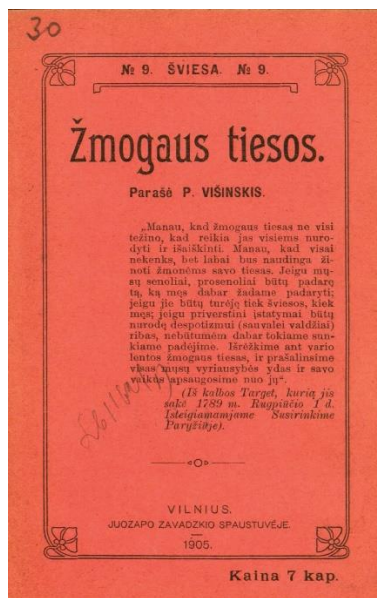
Povilo Višinskio g. 38

Šiauliai 76352

bronius.maskulionas@su.lt

Povilas Višinskis (1875–1906) – svarbi XIX a. pab.–XX a. pradžios lietuvių kultūros, visuomenės, politikos figūra, aktyvus lietuviybės propaguotojas, varpininkas, lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo protagonistas. Apskritai tai įvairiapusė, plačiu interesų ir bendrystės ratu pasižymėjusi asmenybė. Žinomas Višinskio indėlis į Žemaitės, Šatrijos Raganos, Lazdynų Pelėdos ir kitų rašytojų literatūrinės brandos istorijas. Žinomos jo, kaip literatūrinio tarpininko, gegužinių organizatoriaus, politiko, antropologinių duomenų rinkėjo, žemaičių kultūros puoselėtojo ir kitos tapatybės. Atskirai paminėtinas Višinskio vaidmuo demokratinių pažiūrų politikos istorijoje ir apskritai aktyvus dalyvavimas to meto politiniame gyvenime.

Todėl nenuostabu, kad viena pagrindinių Višinskio kūrybinio palikimo dalių – įvairūs publicistiniai raštai, iki šiol gavę palyginti nedaug dėmesio. Periodinėje spaudoje pasirodę ar atskiromis knygelėmis išleisti publicistiniai rašiniai sudaro didžiąją Povilo Višinskio kūrybinio palikimo dalį.

1 pav. Viena iš Povilo Višinskio leistų publicistikos knygelėlių

Ilgą laiką šiandieniniam skaitytojui buvusi gana sunkiai prieinama, 2020 m. Višinskio publicistika buvo surinkta į krūvą ir išleista atskira knyga¹. Kaip rašo šios knygos sudarytoja Dalia Jakaitė, įvairiausių straipsnius, komentarus, apžvalgas, korespondencijas bei žinutes Višinskis pradėjo rašyti ir spausdinti nuo pat studijų Sankt Peterburge pradžios (1894) ir jau pirmuose tekstuose ryškėja visam Višinskio gyvenimui būdingas nacionalinis interesas, rūpestis lietuvių tautos kalba ar žmogaus teisėmis carinės priespaudos sąlygomis, galima sakyti, ir antropologinis interesas, kurį rodo įdėmus gyvenimo stebėjimas, įsiklausymas ir įsižiūrėjimas į konkrečias vietos gyvenimo realijas, ne tik globalus to meto klausimų, bet ir tik iš pirmo žvilgsnio nelabai reikšmingo įvykio ar veiksmo vertinimas, gebėjimas tam tikras realijas apibendrinti visos epochos, platesnės erdvės kontekste. Toliau ir vis gausiau straipsniai buvo rašomi po studijų grįžus į Lietuvą (1898), apsigyvenus Kurtuvėnuose, Šiauliuose ar Vilniuje, mokytojaujant, organizuojant spektaklius, buriant lietuvių literatūra ar švietimu suinteresuotųjų bendruomenes (žr. Jakaitė 2020, 14). Publicistinius straipsnius Višinskis rašė iki pat mirties.

Minėtoje knygoje pateiktas ir chronologinis šaltinių sąrašas², padedantis orientuotis Višinskio publicistikos tekstuose.

Pereinant prie Višinskio publicistikos kalbos pasakytina, kad išsamesnių Višinskio kalbos tyrinėjimų nėra. Bendrais bruožais Višinskio raštų kalba aptarta Vytauto Vitkausko (2004), apie Višinskio gimtąją tarmę rašyta Juozo Pabrėžos (1992), stilistines ir kai kurias kitas Višinskio kalbos ypatybes yra analizavusi Regina Petkevičienė (2004). Į kai kuriuos Višinskio raštų kalbos dalykus dėmesį yra atkreipę literatūrologai, literatūros istorikai Julius Būtėnas (1936), Bronius Raguotis (1994, 2011), Adolfas Sprindis (1978).

Dėmesys čia atkreiptinas į tai, kad Višinskio kalbą aptariant būtina turėti galvoje bendrą to laikotarpio lietuviškos raštijos raidos kontekstą. Prisimintina, kad tuo metu dar tik formavosi lietuvių bendrinės kalbos tradicija ir normos, todėl tuomet rašiusiųjų kalba buvo gana padrika ir sporadiška. Ne išimtis čia ir Povilo Višinskio raštai. Dėmesys ypač atkreiptinas į gana didelį rašybos įvairavimą.

Tai liudija kad ir toks įdomus faktas. Pagrindiniai leidiniai, kuriuose Višinskis publikavo savo publicistinius rašinius, buvo *Varpas* ir *Ūkininkas*. Nors iš esmės leisti tų pačių leidėjų, rašyba šiuose leidiniuose buvo skirtinga. Apie tai yra rašiusi Jurgita Venckienė, ji daro išvadą, kad tokios

¹ *Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika*. Sud. Dalia Jakaitė. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2020. Iš čia paimti ir šiame straipsnyje naudojami Višinskio tekstų pavyzdžiai.

² *Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika*, p. 379–387.

nevienodos rašybos priežastis yra ekstralingvistinė – *Varpe*, inteligentams skirtame leidinyje, lenkiškieji rašmenys <cz>, <sz> pakeisti naujais rašmenimis <č, <š>, o *Ūkininke* dar keletą metų palikti lenkiškieji, bijant, kad naujieji rašmenys skaitytojui bus nepažįstami, nesuprantami, todėl reikalingas pereinamasis laikotarpis (žr. Venckienė 2004, 207–212).

Tokio įvairavimo esama gana daug. Sunku nustatyti kokius nors aiškesnius dėsningumus. Maišomi rašybos principai, tų pačių žodžių skirtingos formos vartojamos netgi tame pačiame tekste, plg.:

Plg.: <...> **motynai** vienai nuliūdusiai Lietuvoj pasilikus <...> *Atsakymo tikisi sulaukti nuo dainiaus, įsiklaususio į žolynus, ant tos motinos kapo išaugusius.*

Vienu žodžiu, kur mūsų **programas**, kurs mus vienyty ir stiprintų? <...> *Lai bun tik aiški plačiai apdirbta programa, tai nebeturėsime tiek romantikų daugiau kalbančių negu dirbančių.*

Panašu, kad Višinskis dėl tokios eklektiškos rašybos nemato problemos, nes panašių dubletų, o kartais ir tripletų – tiesiog gausu, plg.:

augštas – aukštas; mėš – mes; senei – seniai; didelia – didele; spausdinti – spauzdinti, piauiti – pjauti; biauriq – bjauriq; sunkųs laikai – sunkūs laikai ir kt.

Esama LKŽ nefiksuotų, sporadiškai tik kartą / kelis kartus pasitaikančių formų, plg.:

tievynę – tėvynę; vokečiai – vokiečiai; nēg – neg; guldėnų – guldenų; griaustinė – griaustinis; tebliko – beliko; motina – motyna; programa – programos ir kt.

Gana daug LKŽ fiksuotų Višinskio vartotų darybinių, morfologinių, leksinių variantų, tarmybių, plg.:

dar ir da; darbuotis ir darbuoties; daugiau ir daugiau; jaunuomenė, jaunumenė ir jaunūmenė; jog ir jug, juog; elgtis ir elgties; geriau ir geriaus; kart ir kartu; kokie ir koki; kumetis ir kumietis; logika ir liogika; mokestis ir mokesnis; negut ir negu; nes ir nės; nuo ir nuog; pajėga ir pajiega; pagalba ir pagelba; palengva ir iš palengvo; pasitikėti ir užsitikėti; paskiau ir paskiaus; rodytis ir rodyties; rūpintis ir rūpinties; sąlyga ir sanlyga; sąžinė ir sanžinė; iš viso ir suvisai; tačiau ir tačiaus; taip ir teip; tarp ir terp; ten ir tē; tik ir tikt; tokie ir toki; toliau ir toliaus; tuo ir tuom, tuomi; visuomenė ir visūmenė ir kt.

Kalbant apie Višinskio publicistikos rašybą, dėmesys atkreiptinas į keletą įdomesnių balsių rašybos atvejų. Pavyzdžiui, ilgąjį [i:] Višinskis gana dažnai žymi <į>, plg.:

<...> **patįs** nusikratė nuo neprašytų ponų <...> **rįja** mūsų gėrybę <...> tūkstančiai **kįla** prieš caro valdžią <...> Tos naujos **mintįs** turėjo daug gerų pasekmių <...> daugelio žmonių **viltįs** griuvo <...> ir kt.

Įdomu tai, kad taip rašoma ir priesagos *-inti* veiksmažodžių būsimojo laiko vienaskaitos antrojo asmens, daugiskaitos pirmojo asmens, trečiojo asmens formose, plg.:

apgįsi, pasirūpįsi, pateisįsi;
atsilygįsime, mėgįsime, nesirūpįsime, nesivadįsime;
atmįs, dalįs, kankįs.

Rašmuo <į>, turint galvoje anksčiau minėtą rašmens vartojimo ypatybę, čia veikiausiai taip pat traktuotinas kaip ilgasis [i], nors tai gana keista, turint galvoje, kad Višinskis kilimo yra žemaitis dūnininkas, o, anot *Lietuvių kalbos gramatikos*, priesagos *-inti* veiksmažodžių perėjimas į priesagos *-yti* veiksmažodžius būdingas vakarų aukštaičių ir dzūkų tarmėse (LKG II 265). Čia, matyt, vėl prisimintina tai, kad publicistikos tekstai buvo redaguojami, o redaktoriai galėjo būti tų tarmių atstovai.

Gana dažnai panašiai elgiamasi ir su ilguoju [u·], – ne vienu atveju jis žymimas <ų>, plg.:

dar įųsų smegenis nesukietėjo, kaip mūsų tėvų tėvai laukus dirbo, įvairųs valdininkai, sunkųs laikai, žmonės yra lygųs ir kt.

Žodyje *mes* (pron. pers. nom. pl.) asm. įv. dgs.) platusis [e] ne vienu atveju žymimas <ę>, pvz.:

ne, mėš ne su jumis!; o mėš liksimel!; Męš atbusime ir kt.

2 pav. „Varpe“ publikuotas Višinskio straipsnis, kur matyti [e] žymėjimas <ę>, [u·] žymėjimas <ų>

Atskirai kalbėtina apie svetimžodžių rašybą. Višinskio publicistikos tekstai akivaizdžiai atspindi, kad daugelio svetimžodžių vartoseną taip pat dar buvo nenusistovėjusi. Gana dažnai atskiruose (kartais ir tame pačiame) tekstuose vartojamos skirtingos to paties žodžio formos, pavyzdžiui, Višinskio publicistikoje randami net keturi skirtingi žodžio *brošiūra* variantai: *brošiūra*, *brošiura*, *brošura*, *brošūra*. Tokio įvairavimo atvejų ne vienas, dar plg.:

metamorfoza – *metamorfozė*; *inteligentas* – *inteligentas*; *inteligencija* – *inteligencija*; *manopolis* – *monopolis*; *manijakas* – *maniakas*; *panegirikas* – *panegirika*; *pjesa* – *pjesė*; *monarkija*, *monarkistai* (*monarchija*, *monarchistas* nevartojama) keičiama *monarchija*, *monarchistai*; *gimnas* – *himnas*; *patrijotas* – *patriotas*; *diacezija* – *diecezija*; *pyliozopas* – *filosofas*; *specijalistas* – *specialistas*; *gvarancija* – *garantija* ir kt.

Dėmesys atkreiptinas į Višinskio vartojamas tikrinių žodžių formas, ne vienu atveju jos kitokios nei dabar vartojamos, plg.:

Eriogala – *Ariogala*, *Ežerėnai* – *Zarasai*, *Keidainiai* – *Kėdainiai*, *Krakiai* – *Krakės*, *Linkava* – *Linkuva*, *Lukė* – *Luokė*, *Pelusa* – *Pelesa*, *Rotničaukas* – *Ratnyčia*, *Šventėnai* – *Švenčionys*, *Titavėnai* – *Tytuvėnai*, *Žeimys* – *Žeimelis* ir kt.

Tas pat pasakytina apie tikrinių svetimžodžių formas, dažnu atveju jos irgi skiriasi nuo dabartinių, plg.:

Baltgudija – *Baltarusija*, *Charkuva*, *Karkof* – *Charkovas*, *Didlenkija* – *Lenkija*, *Dinaburgas*, *Dynaburgas* – *Daugpilis*, *Finlandija* – *Suomija*, *Francija*, *Gelsinforsas* – *Helsinkis*, *Germanija* – *Vokietija*, *Grodnas* – *Gardinas*, *Liepojus* – *Liepoja*, *Marsilija* – *Marselis*, *Mintauja* – *Jelgava*, *Volinius* – *Volynė* ir kt.

Net tie patys žodžiai rašomi skirtingai, plg.: *Francija* – *Francūzija* – *Prancūzija*, *Odesoj* – *Odesoj* ir pan.

Stipriai įvairuoja etnonimų rašybą, pvz., *francūzas* – *prancūzas*. Višinskio publicistikoje ypač varijuojama etnonimų rašymas iš didžiosios ar mažosios raidės, plg.:

<...> *kerta tuos šelmas Lenkus, Finus, Latvius, Armėnus, Mažgudžius, Baltgudžius ir kitus pradrįsusius pakilt <...>*;

Ir ant galų galo mes turim išmokinti rusus, lenkus žydus, latvius, Lietuvoj gyvenančius, mūsų kalbos.

Pateisinti etnonimų rašymą iš didžiosios raidės būtų galima tada (dažniausiai kilmininko arba vietininko forma), kai jie sinonimiškai įvardija šalies pavadinimą, pvz., *Prūsų lietuviai*; *po Prūsų ir Austrijos valdžia*; *atspaustos užsienyje, daugiausiai Prūsuoje*; *apdovanota visomis Rusų*

žemės gerybėmis; Rusų valstybė visa soyruoja; Kinų žemėje ir pan. Tačiau tokio dėsningumo Višinskio publicistikoje įžvelgti nepavyko.

Apie įvairavimą, nenusistovėjimą galima kalbėti ir aptariant kitus Višinskio publicistikos kalbos lygmenis. Pirmiausiai prisimintina; kad jis žemaitis dūnininkas, tad natūralu, kad šios tarmės ypatybės jo raštuose ir ypač fonetikoje gana ryškios. Kaip pavyzdį galima paminėti Višinskio vartojamas beafrikates formas, plg.:

Visi tie darbai – liaudei nesuprantami <...> kalendoriuj nebedaug belieka medegos <...> ir kt.

Dėmesį verta atkreipti į tai, kad aptariamuose raštuose fiksuojama išlaikytų įvairių archajinių lietuvių kalbos formų ir konstrukcijų. Ypač nemažai vartojama archajiškų morfologinių formų. Paminėtina vardažodžių dviskaita, (*du metu, du pūru, du sargu, dvi šeimyni, dvi tauti, dvi myli*), veiksmažodžių dviskaita (*pasikalbėsiva, pradėjova*), siekinys (*eina Lietuvos pažintų*), atematinės veiksmažodžio formos (*esti, miegti, paliecti*), archajinės įvardžiutinės formos (*pasiturintieji, suprantantieji; aukštesniems, palaidamjam, laisvaijai*), gana dažni kamienų mišimo atvejai (*pikčiausijį priešą, klausia skaitytojus, be jokios užmokesties, išpuola ant kiekvieno gyventojaus galvos, nors ir lietuviškiausi degtinė*).

Kalbant apie leksiką ir turint galvoje aptariamą publicistikos rašymo laiką, neturėtų stebinti Višinskio tekstuose fiksuojamų dabar nebevartojamų svetimybių gausa. Didžiąja dalimi tai slavizmai, nors pasitaiko ir iš kitų kalbų atėjusių skolinių, pvz.: *adyna, aptieka, barga, delmonas, dūšia, kiocis, nedėlia, paviestka, skindelis, ulyčia* ir kt. Aptinkama ir pasenusių darinių (*apšviestūnas, didžmarė, ligonbutis*), semantinių archaizmų (*apvaikščioti* – paminėti, atšvęsti; *įtaisyti* – įkurti, įsteigti; surengti, *karvelis* – ketvirtas metų mėnuo, balandis).

Sintaksė taip pat turi daug nelietuviškų, verstinių konstrukcijų, ypač tai pasakytina apie prielinksnes konstrukcijas, plg.:

stengiasi išaiškinti mūsų pažiūras ant valdžios politikos

turi eiti ant darbo į dvarą

atidarė akis ant tautos klausimo;

jie pagal kilmės artimesni lenkams

karė apsiėjo į 2 milijardu rublių

padavė jį po sūdo

neprieis į išpažintį be vyskupo

Esama ir nelietuviško linksnių vartojimo, plg.:

kurie dar **tikėjo carui**

dalyke išleidimo raštų

trokštu **sulaukti** kitų laikraščių ir organizacijų **nuomonę**

ne **tame pasireiškia** patriotizmas ir kt.

Trumpai apžvelgus Višinskio publicistikos rašybos ir kalbos ypatybes, reziumuoti keli dalykai.

Kalbant apie Višinskio rašybą, pirmiausiai dėmesys atkreiptinas į gana didelį jos įvairavimą ir sporadiškumą. Maišomi rašybos principai, tų pačių žodžių skirtingos formos vartojamos greta tame pačiame tekste, dažnai sunku paaiškinti vienokios ar kitokios rašybos motyvus ir dėsningumus. Turint galvoje tokias aplinkybes, gana sunku pasakyti, kur autentiška Višinskio kalba ir rašyba, o kur leidinių redaktorių tvarkyta, taisyta, koreguota. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad toks rašybos įvairavimas – bendra to laikotarpio lietuviškų raštų ypatybė, atspindinti dar besiformuojančios bendrinės kalbos etapą.

Apie Višinskio publicistikos kalbą pasakytina, kad jai būdingas kai kurių žemaitybių vartojimas, palyginti neretas archajiškų morfologinių formų (vardažodžių ir veiksmažodžių dviskaitos, siekinio, atematinių veiksmažodžių, archajinių įvardžiuotinių formų) išlaikymas, dažni vardažodžių kamienų mišimo atvejai. Leksika gausi tarmybių, svetimybių, semantinių archaizmų. Sintaksė turi daug nelietuviškų, verstinių konstrukcijų, ypač tai pasakytina apie prielinksnes konstrukcijas.

Apibendrinant pasakytina, kad palaiapsniui vienodėjo tiek Višinskio rašyba, tiek ir kalba, kartu su bendrinės kalbos vystymusi buvo einama prie formų vienodėjimo ir grynėjimo. Paskutiniųjų metų publicistiniuose rašiniuose tas kalbos ir rašybos nusistovėjimas jau žymiai aiškesnis, nuosekliau vartojamos atitinkamos formos ir konstrukcijos. Kartu akcentuotina, kad konkurencinėje kovoje archajiškesnės, rečiau vartojamos formos ir konstrukcijos buvo stumiamos iš vartosenos dažnesnių, modernesnių jų atitikmenų (pvz., dviskaitą išstūmė daugiskaita, atematinius veiksmažodžius tematiniai, neliko senųjų įvardžiuotinių formų ir pan.). Tai, beje, pasakytina, ne tik apie Višinskį, bet ir apie kitus to meto lietuviško rašto darbininkus. Neabejotinai didelę reikšmę tam turėjo 1901 m. pasirodžiusi Petro Kriaušaičio (Jono Jablonskio) *Lietuviškos kalbos gramatika*, padėjusi pagrindus tolesniam lietuvių bendrinės kalbos formavimuisi.

Šaltinis

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika. Sud. Dalia Jakaitė. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2020.

Literatūra

Būtėnas Julius 1936, *Povilas Višinskis*. Kaunas: ak. b-vė „Varpas“.

[Jonas Jablonskis] *Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis.* Parašė Petras Kriaušaitis, Tilžėje 1901.

Jakaitė Dalia 2020, Kas man atsakys – ko mums šiandien trūksta?.., *Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika.* Sud. Dalia Jakaitė. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 13–24.

LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1971, 265.

Pabrėža Juozas 1992, P. Višinskio gimtoji tarmė, *Antrieji Povilo Višinskio skaitymai.* Šiauliai, 7–8.

Petkevičienė Regina 2004, Keletas minčių apie Povilo Višinskio raštų kalbą, *Aštuntieji Povilo Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 22–27.

Raguotis Bronius 1994, P. Višinskio publicistika, *Tretieji Povilo Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 6–7.

Raguotis Bronius 2011, Povilas Višinskis – spaudos žmogus, *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai.* Nauja žiūra, nauji akcentai. Sud. Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 208–219.

Sprindis Adolfas 1978, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga.

Venckienė Jurgita 2004, Dvejopa XIX a. pabaigos lietuviškų laikraščių rašyba, *Raidžių draudimo metai.* Sud. Darius Staliūnas, Vilnius: LII leidykla, 207–212.

Vitkauskas Vytautas 2004, Povilas Višinskis ir lietuvių kalba, Povilas Višinskis, *Antropologinė žemaičių charakteristika*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 164–169.

Gauta: 2020-11-29

Priimta: 2020-12-21